

De sekwesterarchieven na Wereldoorlog I: beschouwingen over het ontstaan, het beheer en de aanwending voor (bedrijfs)historisch onderzoek van een unieke verzameling bedrijfsarchieven

KRISTOF CARREIN

Attaché Algemeen Rijksarchief

1. INLEIDING

In 1934 vestigde de latere rijksarchivaris Etienne Sabbe met de publicatie *Les Archives économiques* als één van de eersten in België de aandacht op het belang van bedrijfsarchieven voor de economische geschiedenis. In zijn bijdrage reserveerde Sabbe een prominente plaats voor het fonds van sekwesterarchieven dat toen reeds uit 4000 meter bedrijfs- en persoonsarchieven bestond en nog steeds in aangroei was (Sabbe, 1934, 19-22). Hoewel de bedrijfsgeschiedenis in België sindsdien een lange weg heeft afgelegd, leek iedereen, Coppejans-Desmedt niet te na gesproken, het bestaan van de sekwesterarchieven vergeten. Nochtans mag het sekwesterfonds op het Algemeen Rijksarchief te Brussel als een integrerend en uitzonderlijk deel van de huidige collectie bedrijfsarchieven in België omschreven worden. In deze bijdrage willen we niet alleen nagaan hoe vanuit dezearchieven aan (soorten) bedrijfsgeschiedenis kan gedaan worden en hoe vanuit de diverse bronnen die er zich in bevinden aspecten van het bedrijfsleven in het verleden kunnen belicht worden, maar ook in welke mate ze voor andere disciplines en vragen vanuit historische zijde bruikbaar kunnen zijn.

Deze bijdrage is opgedeeld in twee grote delen. Een eerste deel belicht de verschillende contexten die bepalend waren voor het uitzicht van het fonds en dearchieven die we erin aantreffen. Deze reconstructie is fundamenteel voor een toepassing van de historische kritiek en een juiste interpretatie van de archiefstukken. Context definiëren we tweeledig als de omgeving waarin

archiefbescheiden ontstaan en de omgeving waarin archiefbescheiden beheerd worden. De eerste, de ontstaanscontext, kan in de eerste plaats herleid worden tot de economische en sociaal-culturele context van de (gegoede laag van de) Duitse kolonie te Brussel aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Het merendeel van de archiefvormers in het sekwesterfonds waren inderdaad producten van hun tijd: Duitse (vaak joodse) handelaars, industriëlen en ondernemers die aan het einde van de negentiende eeuw naar Brussel waren gekomen, enerzijds in opdracht van bepaalde handelsfirma's en nieuwe industrieën, anderzijds om er zich te vestigen en fortuin te vergaren. Bijna allemaal namen ze actief deel aan het socio-culturele leven van de kolonie en financierden ze er de Duitse verenigingen waar ze vaak bestuursfuncties bekleedden. Voor de tweede context, de beheerscontext, is vooral de sekwesterproblematiek na WOI en vervolgens het beheer van het fonds door de Commissie van het Oorlogsarchief en het Rijksarchief belangrijk. Het beheer door de individuele archiefvormers zelf, de organisatie en de structuur van hun bedrijfsarchief, wordt niet behandeld. Beide contexten kwamen tot nog toe slechts sporadisch aan bod in het historisch onderzoek, zodat het hier dan ook om een eerste terreinverkenning gaat.

In een tweede deel gaan we nader in op de inhoud van het sekwesterfonds en haar afzonderlijke archiefbestanden. De centrale vraagstelling, die reeds een begin van antwoord krijgt met de doorlichting van de ontstaans- en beheerscontext, wordt daarna verder uitgewerkt. Op die manier mag het belang van deze bronnen voor de studie van de sociaal-economische ontwikkeling in het algemeen en voor de bedrijfsgeschiedenis in het bijzonder, maar ook voor thema's die het bedrijfsniveau ver overstijgen, duidelijk worden.

2. "THE CONTEXT IS ALL": ONTSTAANS- EN BEHEERSCONTEXT VAN DE SEKWESTER-ARCHIEVEN¹

2.1. De Duitse kolonie te Brussel

2.1.1. *Aantal*

Gedurende de hele 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw kende België een gestage instroom van vreemdelingen die zich, al dan niet definitief, in het

¹. Citaat ontleend aan Macneil (1992).

land kwamen vestigen. Tot in het midden van de 19de eeuw bleef het aantal vreemdelingen in België opvallend stabiel: 95.000 in 1846 en 1856, 98.000 in 1866. Dit cijfer steeg aan het einde van de 19de, begin 20ste eeuw: 143.000 in 1880, 171.000 in 1890, 206.000 in 1900 en 254.000 in 1910. Rekening houdend met de globale bevolkingstoename was de stijging van het aantal vreemdelingen niet spectaculair te noemen: 2 à 3% tussen 1846 en 1890, 3,2% in 1900 en 3,5% in 1910 (Stengers, 1993, 109-110). De overgrote meerderheid van deze immigranten kwam uit de buurlanden: 92,5% (waarvan 27,6% Duitsers) in 1890 en 88,8% (waarvan 22,4% Duitsers) in 1910 (*Ibid.*, 110). De meesten onder hen verbleven in de grensstreken en in de grote steden van het land. Brussel, Luik en Antwerpen waren voor Duitse emigranten de aantrekkingspolen bij uitstek. Tijdens de 19de eeuw ontwikkelden de ingeweken Duitsers zich er tot moderne, stedelijke groepen die door tijdgenoten, maar ook in de latere literatuur, als kolonies werden omschreven.

Het is moeilijk precies te bepalen hoe omvangrijk de Duitse gemeenschap te Brussel was. Uit een telling van 1842 bleek iets meer dan 7% van de Brusselsese stadsbevolking vreemdeling te zijn (De Schaepdrijver, 1995, 116). De Fransen vormden met 45% van de buitenlanders de grootste groep. Hiermee lieten ze de Duitsers (19%), Nederlanders (19%) en Britten (11%) ver achter zich (Stengers, 1993, 111). Deze resultaten verschillen niet zoveel van wat enkele jaren later uit de volkstelling van 1846 bleek (Sartorius, 1974, 169). In 1866 verbleven er 3724 in Duitsland geboren personen in de provincie Brabant (Rahlenbeck, s.d., XVI).

Cijfers uit het archief van de vreemdelingenpolitie geven aan dat de migratie naar België vanaf de tweede helft van de 19de eeuw begon te versnellen, maar ze geven geen indicatie over de verblijfsduur van de vreemdelingen (Caestecker, 2000, 26). Bij de telling van 1890 leefden er naar schatting reeds 10.300 personen van Duitse nationaliteit in Brussel en de rand, of 27,7% van het aantal vreemdelingen.² Brussel spande de kroon met 4890 Duitsers (of 46,5%), gevolgd door Elsene met 780. Eigentijdse schattingen hebben het op dat moment reeds over 20.000 Duitsers in Brussel en de rand.³ In 1910 resideert in de hoofdstad nog maar 31% van het aantal Duitsers in het arrondissement Brussel. Bij de randgemeenten ligt het aandeel van Schaarbeek het

² *Recensement général de la population du 31 décembre 1890*, Brussel, 1893, Deel I, p. 369. Het totaal aantal Duitsers in het Brussels arrondissement bedroeg 10.508. Laten we hier de cijfers voor Sint-Pieters-Leeuw (64) en Vilvoorde (59) uit weg, dan komen we uit op 10.385. Hiervan woonden nog 220 personen in niet-nader bepaalde gemeenten.

³ ARA, *Ministerie van Justitie. Vreemdelingenpolitie. Algemene dossiers*, nr. 311.

hoogst, gevolgd door Elsene, Sint-Gillis en Sint-Joost-ten-Node, allen aan Brussel grenzende gemeenten.⁴ In absolute cijfers waren er volgens de telling van 1910 ongeveer 14.800 leden van de Duitse gemeenschap in Brussel en de rand.⁵

De getalsterkte van de Duitse kolonie lag wellicht een stuk hoger dan de cijfers uit de volkstellingen ons doen geloven. In Antwerpen woonden er volgens de telling van 1910 8.346 mensen met de Duitse nationaliteit (Saerens, 2000, 9), terwijl het aantal leden van de Duitse kolonie door historici op ongeveer 20.000 wordt geraamd (Bitsch, 1994, 127; Devos, 1995, 137). Ook eigentijdse schattingen waren altijd superieur aan de cijfers uit de volkstellingen, maar de opstellers ervan neigden vaak tot overdrijving. De grotere zichtbaarheid (naam en taal) van de Duitse kolonie (Integer, 1913, 34) speelde hier allicht in mee.

2.1.2. Sociaal-economisch profiel

De stand van het onderzoek laat het vooralsnog niet toe een accuraat beeld van de sociale samenstelling van de Duitse gemeenschap tijdens de grote 19de eeuw te schetsen.

Voor het begin en het midden van de 19de eeuw, zijn we beter geïnformeerd. De Duitsers die toen naar Brussel kwamen, deden dit blijkbaar niet omwille van een absolute noodzakelijkheid, maar waren:

"Einzelne [...] die ihre privatwirtschaftlichen Interessen in Belgien wahrnehmen wollten und in erster Linie auf ihr individuelles Fortkommen bedacht waren" (Petri, 1933, 362).

Opportunisten dus, maar in de eerste plaats gekwalificeerde (hand-) arbeiders, artiesten, intellectuelen, handelaars, bedienden en gespecialiseerde dagloners, profiterend van de mogelijkheden die expanderende steden als Antwerpen, Brussel, Charleroi en Luik boden. Onder hen weinig tot geen dagloners of leden van de kleine burgerij (Sartorius, 1974, *passim*; Sartorius, 1982, *passim*). Zo was in Brussel het aandeel van de ongeschoolde arbeiders onder de buitenlanders tien keer kleiner dan in de oorspronkelijke bevolking (De Schaepdrijver, 1995, 123). Buitenlandse nieuwkomers concentreerden

⁴ *Recensement général de la population du 31 décembre 1910*, Brussel, 1912-1913, Deel III, pp. 201-202.

⁵ Het aantal Duitsers in de provincie Brabant bedroeg 15.646, in het arrondissement Brussel 14.848. In deze laatste cijfers zijn ook de gemeenten Halle, Vilvoorde, Sint-Pieters-Leeuw en 'andere gemeenten' inbegrepen.

zich vooral in de luxeproductie, deden het geschoolde, beter betaalde handwerk en vulden zo een bestaande leemte in het Brussels arbeidsreservoir op (Sartorius, 1993, 180). Bovendien bleek slechts 16% van de Duitsers uit de grensprovincies afkomstig, wat eerder wijst op een gespecialiseerde langeafstandsmigratie dan op een 'toevallige' overschrijding van de landsgrenzen (De Schaepdrijver, 1995, 117).

Ook zakenmannen vonden vanaf de tweede helft van de 19de eeuw steeds beter de weg naar België. Hun pad werd geëffend door een Belgisch liberaal pragmatisme dat niet echt geïnteresseerd was in de afkomst van vreemdelingen en er ook geen bezwaar tegen had dat zij in bepaalde segmenten van de Belgische samenleving een hoge positie bekleedden. Belangrijk was te weten of de activiteit van de vreemdeling de natie enig profijt kon opleveren. Trouw aan de principes van het liberalisme kwam de staat slechts in heel beperkte mate in het economisch leven tussenbeide. Chlepner merkte op dat de wet op de vennootschappen van 1873 geen enkel voorschrift bevatte betreffende de nationaliteit van de beheerders (Chlepner, 1931, 733-734). Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw waren vooral de Duitsers heel actief. Zij waren goed vertegenwoordigd in de staalsector, de elektrische nijverheid, het bankwezen en in de haven van Antwerpen, zodat hun aanwezigheid vaak de nodige wroef bij de lokale bevolking uitlokte (Devos, 1993, 145).⁶ Nochtans bleef de Duitse inbreng in de nationale economie eerder beperkt. Duitse fabrieken, nochtans in volle expansie tijdens de wilhelminische periode, hebben bijvoorbeeld weinig pogingen gedaan zich rechtstreeks in België te vestigen.

Dankzij Duits-Belgische handelsverdragen, hadden ze bovendien gemakkelijk toegang tot de Belgische markt, zonder dat zij daarvoor bijhuizen dienden op te richten (Bitsch, 1994, 221). In Brussel hadden onder meer deze ondernemingen (waarvan archief in het sekwestersfonds bewaard bleef) wel een filiaal opgericht: Siemens-Schuckert en Siemens-Halske, papier- en meubelfabriek Soenneken uit Bonn, machinebouwers Seck uit Dresden, grootwarenhuis Tietz met filialen over heel Duitsland, (brom)fietsen- en machinebouwer Dürkopp uit Bielefeld, verzekeringsmaatschappijen waaronder Victo-

⁶ Vooral in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog werd de sfeer soms grimmig. Wanneer Integer het in 1913 over het Duitse 'vraagstuk' heeft, schrijft hij: "Il suffira de rappeler l'accroissement graduel du commerce allemand en Belgique, la fondation de bureaux locaux et de filiales des grandes firmes allemandes, lignes de navigation, etc...; puis la participation allemande à l'exposition de 1910 avec ses manifestations accessoires, conférences, concerts, etc..., la visite de Guillaume II à Bruxelles, les représentations du Deutsches Theater de Berlin au Théâtre du Parc, la prospérité grandissante des écoles allemandes dans le pays, la fondation d'un cercle d'art à Bruxelles, la nomination d'un officier allemand au premier commandement du navire-école, etc..., etc..." (Integer, 1913, 9-10).

ria en Allianz uit Berlijn en Germania uit Stettin, fabrikanten van spoorwegmateriaal Orenstein & Koppel bij Berlijn, enz... Het kader van deze filialen en bijhuizen was meestal volledig Duits. Op hun beurt namen zij bedienden, kantoor mensen en (gespecialiseerde) arbeiders in dienst waarbij toch ook uit het aanwezige, Belgische arbeidsreservoir werd gerekruteerd. De Deutsche Bank te Brussel bijvoorbeeld nam na de oprichting in 1910, naast ongeveer 50 bedienden van Duitse afkomst, ook 250 Belgen in dienst.⁷

Naast filiaalhouders waren er de ondernemers en zakenmannen die zich te Brussel installeerden na een tijd als vertegenwoordiger, stagiair of bediende te hebben gewerkt of ondernemers die reeds in Duitsland een zaak hadden uitgebouwd of er de nodige vakkennis hadden opgedaan om in Brussel (opnieuw) zelfstandig aan de slag te gaan. Sommigen onder hen slaagden erin hun ondernemingen tot grote bloei te brengen. Aan het begin van zijn juridisch naslagwerk voor Duitsers in België geeft Rahlenbeck een opsomming van enkele van de prominentste. Op de lijst treffen we onder meer aan: C. Gräffe, stichter van één der grootste suikerraffinaderijen in België te Sint-Jans-Molenbeek; Hegenscheidt frères, machinebouwers te Molenbeek; Momm & Cie, ververij te Brussel; Bloos A., stichter van de vernisfabriek Lievens & Bloos te Brussel; Von Achten & Cie, handschoenenfabriek te Brussel en Oehme R., stichter van een chemicaliënfabriek te Brussel. En, vervolgt Rahlenbeck,

"in Brüssel allein liessen sich mit Leichtigkeit 200 bedeutende Engroseschäfte nennen, welche von Deutschen geführt werden, und einige darunter zählen zu den allerangesehensten des Platzes" (Rahlenbeck, s.d., XLI-XLII).

Behalve over sommige ondernemers en enkele bekendere figuren weten we over de rest van de Brussels-Duitse bevolking (na 1870) zo goed als niets. Vrijwel zeker is dat Brussel naar het einde van de 19de eeuw, te maken kreeg met een intensievere toevloed van (Duitse) dagloners en arbeiders.⁸ Dit was echter een algemeen Europees fenomeen. Net in die periode kwamen, vooral vanuit het zuiden en het oosten van Europa, grote groepen migranten in beweging voor wie migreren een louter primaire overlevingsstrategie was om

⁷. ARA, *Ministerie van Justitie. Vreemdelingenpolitie. Individuele dossiers*, nr. 536087.

⁸. In 1892 bijvoorbeeld beklagde de krant *Journal des Employés* zich erover dat jonge Duitsers steeds meer plaatsen zouden betrekken binnen de industrie en de handel ten koste van de eigen bevolking. Ze voegde hieraan toe dat de nieuwkomers voor een minimumloon werkten, soms zelfs gratis gedurende de eerste drie maanden. Bovendien, zo onderstreepte de krant, probeerden velen eerst 'inlichtingen' te krijgen en vestigden ze zich vervolgens bij hun landgenoten. De krant schatte het aantal migranten tussen 1881 en 1890 op vier tot vijfduizend individuen per jaar (Sartorius, 1993, voetnoot 16).

in het levensonderhoud te kunnen voorzien (Caestecker, 2000, 2-3). Tot grote frustratie van de aanwezige, Belgische arbeiders werkten de Duitse dagloners vaak onder de gangbare lonen. Het stukloon van de Duitse arbeiders bij de confectie van pantoffels bijvoorbeeld lag in 1886 een stuk lager dan bij hun Belgische collega's (Stessel, 1992, 12). Ook de arbeiders bij de juweliërs-zilvermeden klaagden:

"Certains patrons embauchent des ouvriers allemands travaillant au rabais et se nourrissant moins bien que l'ouvrier belge. [...] Malgré cela, la plupart de ceux-ci sont restés dans le pays. Il en est même qui s'y sont mariés" (*Ibid.*, 12).

Nog in 1914 schreef *Le Soir*:

"Anvers, Bruxelles, Liège, Gand sont envahis par une véritable armée d'Allemands qui travaillent pour un salaire dérisoire, supplantant cyniquement l'élément indigène".⁹

Betekenisvoller is wellicht de noodkreet uit 1908 van het *Brüsseler Hilfsverein*. Samen met Antwerpse en Luikse bijstandsverenigingen, vroeg deze organisatie financiële steun aan de Duitse regering om de recente toestroom van onbemiddelde en behoeftige Duitsers beter te kunnen beheersen (Petri, 1933, 367). Concreet wou men treinkortingen voor terugkerende of doorreizende Duitsers bekomen, zodat deze kosten draaglijker werden voor de Belgische bijstandsverenigingen.¹⁰ In 1914 bleek de kwestie nog altijd actueel. Het *Schillerverein* te Brussel deed andermaal zijn beklag:

"Wir werden nach wie vor, besonders aber in den Wintermonaten, von Leuten oft schon am Tage der Ankunft überlaufen, die ohne Mittel und ohne Kenntnis der Landessprachen nach Belgien kommen, um Arbeit oder Stellung zu suchen. Familienväter schicken nicht nur Weib und Kind, sondern auch Hab und Gut gleich nach hier, ohne auch nur die Mittel zu besitzen, um ihr Mobiliar an der Bahn abholen zu können. [...]".

En dit ondanks de (herhaalde) waarschuwingen van het *Schillerverein* om niet halsoverkop naar België te komen. Deze waarschuwingen lieten ze verspreiden door het consulaat in Antwerpen en de *Zentral-Auskunftstelle für Auswanderer* maar ook via kranten in Berlijn, Rijnland en Westfalen.¹¹ Om de noden van de armste Duitsers wat te lenigen, deelde het *Schillerverein* tevens *Arbeits-scheinen* uit. In 1910 verdeelde de vereniging 824 van deze

⁹ *Le Soir*, 10.01.1914.

¹⁰ *Schillerverein zur Unterstützung hilfsbedürftiger Deutschen in Brüssel. Bericht über das 52. Vereinsjahr 1913*, Brussel, 1914, p. 8.

¹¹ Zie vorige noot.

bonnen, waarvan er 579 werden ingewisseld, in 1913 1044 waarvan er 621 werden omgezet.¹² Omstreeks dezelfde periode (oktober 1912) werd in de Gentsesteenweg 5 te Sint-Jans-Molenbeek een *Volksschule* voor kinderen uit minder gegoede Duitse gezinnen opgericht.

2.1.3. *Organisatie*

Naast diverse ondernemers en kooplui kwam ook heel wat 'intellectueel kapitaal' naar Brussel afzakken of

"des éléments qui sont supérieurs, soit par les connaissances, soit par le savoir, l'éducation ou la fortune, à la moyenne d'autres pays d'ou l'on émigre" (Zahn, 1906, 90).

Daarom was het belangrijk, althans in de ogen van sommige pangermanisten, de banden met de buitenlandse kolonies nauwgezet te onderhouden en er de Duitse identiteit te cultiveren om zo te vermijden dat al teveel emigranten de nationaliteit van hun gastland zouden aannemen. Uit ledenlijsten en jaarverslagen van Duitse verenigingen in Brussel blijkt dat nogal wat ondernemers, en dan vooral groot- en kleinhandelaars, een actieve rol speelden in de uitbouw van een Duits sociaal-cultureel leven in de hoofdstad. Dat Theodore Plank, een handelaar in huishoudelijke apparaten, een tijd aan het hoofd van de Duitse kolonie te Brussel stond, is echter veelzeggend.¹³ De kolonie te Brussel beschikte duidelijk niet over figuren van het kaliber Heinrich Albert Von Bary of Wilhelm von Mallinckrodt die de Duitse gemeenschap te Antwerpen domineerden.

Duitse immigranten in Brussel konden hun 'Duits-zijn' beleven in diverse verenigingen die mogelijkheden boden voor activiteiten, gericht op de eigen groep. Enkele van die verenigingen groepeerden zich als subgroepen op basis van geloof, beroep en klasse. In de meeste verenigingen stonden het mecenaat, het cultuurleven, de ontspanning of de onderlinge bijstand centraal. Op gebied van lichaamsbeweging was er bijvoorbeeld het Deutscher Turnverein

¹² *Schillerverein zur Unterstützung hilfsbedürftiger Deutschen in Brüssel. Bericht über das Vereinsjahr 1910*, Brussel, 1911, p. 9 en *Schillerverein zur Unterstützung hilfsbedürftiger Deutschen in Brüssel. Bericht über das 52. Vereinsjahr 1913*, Brussel, 1914, p. 9.

¹³ Een status die hij te danken had aan zijn (tijdelijk) voorzitterschap van het *Verband Deutscher Vereine in Brüssel*. Plank (°29.08.1850, Offenburg) kwam in 1872 als vrijgezel in België aan en vestigde zich na haltes in Schaarbeek en Brussel in Sint-Joost-ten-Node. Hij was enige tijd werkzaam als bediende, maar vermoedelijk in 1876 opende hij reeds zijn eigen zaak in de Marktstraat, Sint-Joost-ten-Node. ARA, *Ministerie van Justitie. Vreemdelingenpolitie. Individuele dossiers*, nr. 255035.

von 1873 of het Deutscher Turnverein "Jahn". Zang- en koorleven stond traditiegetrouw goed aangeschreven. In Brussel bestond een Deutscher Gesangverein, een Arbeiter-Gesangverein en een Gesangverein Liedertafel. Beroepsgebonden verenigingen waren onder meer het Deutscher Werkmeister-Verband, het Stenographen-Verein "Gabelsberger" en het Kaufmännischer Verein von 1858. Oudgedienden van de Frans-Duitse oorlog of ex-officieren waren welkom in het Deutscher Veteranen-Verein of de Kameradschaftliche Vereinigung Deutscher Offiziere. Naast het Schillerverein waren ook het Gegenseitiger Kranken-Unterstützungs-Verein en het Vincenz-Verein bijstandsverenigingen. Uitgesproken elitair waren dan weer de Deutscher Club en het Deutscher Kunstverein. Het in 1892 opgerichte Verband Deutscher Vereine in Brüssel groepeerde enkele van deze verenigingen en probeerde met één stem voor de Duitse kolonie te spreken en te handelen. Ze hield zich tevens bezig met het organiseren van banketten en feesten voor het Kaisers Geburtstags-Feier, regeringsjubilea, trouw- of verlovingsfeesten, enz... Verder was er ook een bibliotheek voor de Duitsers in Brussel, de Deutsche Volksbücherei. Daarnaast hadden Duitse migranten in Brussel de mogelijkheid om in Duitse gelegenheden koffie en gebak te nuttigen, bier te drinken of een maaltijd te gebruiken, bijvoorbeeld het Gesellenhaus en de brasserie Vogel. Er waren ook logementen die door Duitsers geëxploiteerd werden, zoals de hotels Mühlbauer en Germania.¹⁴

Een groot deel van die Duitse verenigingen streefde ernaar de oude, vaderlandse gewoonten en tradities in ere te houden. Vaak was het lidmaatschap exclusief voor Duitsers of stond een limiet op het aantal niet-Duitsers binnen de vereniging. Expliciet was soms het taalgebruik in de statuten van de verenigingen. Zo luidde artikel 1 van de oprichtingsakte van het Deutscher Turnverein:

"Der Deutsche Turnverein von 1873 in Brüssel verfolgt den Zweck, seine Mitglieder körperlich zu kräftigen und zu stählen, ihre geistige und sittliche Bildung zu fördern, vaterländische Gesinnung, deutsche Sitten und Gebräuche und Geselligkeit zu pflegen, und überhaupt das Deutschtum im Auslande hochzuhalten".¹⁵

Het doel van de Deutscher Club was niet minder dan

¹⁴. Voorbeelden ontleend aan het *Fonds Fauconnier*, Carton 75: Société étrangères, op het stadsarchief te Brussel. Andere voorbeelden werden ontleend aan de folder *Führer durch Brüssel* uit het archief van Oscar Brünler (sekwesterfonds).

¹⁵. *Deutscher Turnverein von 1873 Brüssel. Satzungen*, Brussel, 1908, p. 1.

"die gesellige und geistige Unterhaltung seiner Mitglieder, die Hochhaltung des Deutschtums und die Pflege vaterländischer Gesinnung".¹⁶

Toch onderhield het merendeel van de Duitse verenigingen voor de oorlog een goede relatie met hun gastland. Belgische feesten en gebeurtenissen werden er evengoed als Duitse gevierd. Turnclubs en zangverenigingen maakten hun opwachting bij zowel Duitse als Belgische wedstrijden en feesten. Ter gelegenheid van een jubileum of een viering van een speciale gelegenheid schoven ook Belgische notabelen mee aan de feestdis. Bij de opening van een banket of feest schalde tevens de *Brabançonne* door de zaal. Ook een organisme als het Alldeutscher Verband gedroeg zich in België opvallend discreet. In een brief van Wallwitz, Duits gezant te Brussel, aan rijkskanselier Bülow, merkte deze op dat de Brusselse sectie van deze pan-Germanistische vereniging "n'a pas pris une couleur politique marquée- par exemple au point de vue des aspirations 'pangermanistes'".¹⁷

Niettemin was de Duitse kolonie in haar sociaal-cultureel werk volledig zelfbedruipend en onafhankelijk van de Belgische staat. Alle verenigingen werden gefinancierd door de Duitse kolonie, vooral door diegenen die in de handel en de industrie hun fortuin hadden vergaard. Ze bekleedden dan ook de meeste bestuursfuncties. Een blik op de ledenlijsten en bijdragen voor de verenigingen laat duidelijk het overwegend burgerlijk karakter van de geldschieters zien. Hun adressen vermelden bijna allemaal straten en lanen gelegen in de welgestelde wijken van Brussel en de voorsteden. Belgische geldschieters waren eerder zeldzaam. Het hof stortte wel geregeld bijdragen voor het Schillerverein en de bouw van een kerk voor de katholieke Duitsers te Brussel gebeurde bijvoorbeeld onder *haute protection* van koningin Elisabeth (Bitsch, 1994, 289).

Spil en paradepaardje van de culturele werking van de Duitse kolonie te Brussel was ongetwijfeld de Deutsche Schule, die in 1892 werd opgericht. Ondanks een bescheiden start ontwikkelde de school zich, vooral onder impuls van directeur Karl Lohmeyer, razendsnel en verwierf ze een status die tot over de grenzen van de kolonie reikte. Gestart met 25 leerlingen in 1892 had ze reeds meer dan 300 leerlingen in 1906 en waren er in 1913 560 leerlingen ingeschreven, verdeeld over 28 klassen en 37 leerkrachten (Petri, 1933, 367). De meerderheid van de leerlingen die deze instelling bezochten

¹⁶ *Satzungen des Deutschen Clubs in Brüssel gegründet am 19. März 1904*, Brussel, 1904, p. 1.

¹⁷ Brief van Wallwitz aan rijkskanselier Bülow, 26.04.1906 (Willequet, 1961, 50).

waren kinderen van Duitse ouders, maar een groot aantal behoorde tot gemengde, Duits-Belgische gezinnen en een aantal was zelfs Belg (Sartorius, 1993, 185).¹⁸ Maar de Deutsche Schule bleef in de eerste plaats een school voor kinderen van de goeude leden van de Duitse kolonie:

"fils de diplomates, d'aristocrates, du grand commerce; ils tenaient le haut du pavé, étaient chez eux [...]" (De Bock, 1976, 104).

In 1912 werd nog een Allgemeine Deutsche Volksschule te Molenbeek opgericht, die ook een Kindergarten omvatte. Tijdens de oorlog werden nog Volksschulen opgericht in Schaarbeek en Vorst.¹⁹

Net zoals in Antwerpen was het beheer van de Duitse school in handen van een privé-vereniging: het Deutscher Schulverein in Brüssel.²⁰ Die telde in 1910 een 450-tal leden, voornamelijk ouders van leerlingen, maar ook sympathisanten (bijvoorbeeld de graaf van Arenberg), bedrijven (bijvoorbeeld de Deutsche Bank en grootwarenhuis Tietz) of politici, zoals de Duitse gezanten te Brussel (Müser, Bobrik,...). Haar inkomsten kwamen voornamelijk uit deze (soms zeer royale) ledenbijdragen, maar ook uit (éénmalige) schenkingen van bedrijven of particulieren.²¹ Ook de Duitse staat subsidieerde de school te Brussel, maar deze bijdragen bleven eerder beperkt.²²

De vereniging en de school werden gesticht onder impuls van consul F. Müser, die lange tijd voorzitter en later erevoorzitter van het Deutscher Schulverein was. Tot aan de Eerste Wereldoorlog kwamen geregeld dezelfde namen terug in het bestuur van het Deutscher Schulverein, zij het met wisselende functies. Enkele vaste waarden waren de handelaars A. Hasselkus, Th.

¹⁸. Het niet-katholieke onderwijs kon een motivatie voor inschrijving zijn. Paul-Aloïse de Bock vermeldt dit in zijn memoires als de reden waarom zijn vader hem naar de *Deutsche Schule* stuurde (De Bock, 1976, 99).

¹⁹. *Deutscher Schulverein in Brüssel, Bericht über das XXIV. Vereins- und Schuljahr 1915-1916*, Brussel, 1916, *passim*. De oprichting van deze nieuwe 'scholen' kwam er om de druk op de school in Molenbeek te verlichten, nadat men een gerichte werving had gedaan bij de kinderen waarvan de vader voor het Duitse leger was opgeroepen.

²⁰. Oud-leerlingen konden toetreden tot het *Verband ehemaliger Schüler und Schülerinnen der Deutschen Schule in Brüssel*.

²¹. Naar aanleiding van de wereldtentoonstelling te Brussel in 1910 stortten verschillende Duitse deelnemers bijdragen in de kas van het *Deutscher Schulverein*. *Deutscher Schulverein in Brüssel, Bericht über das XIX. Vereins- und Schuljahr 1910-1911*, Brussel, 1911, pp. 16-17.

²². Voor het schooljaar 1909-1910 bijvoorbeeld ontving de vereniging een subsidie van 24.690 frank van de Duitse regering, terwijl het jaarbudget 156.212 frank bedroeg.

Plank, A. Wecker, W. Entrop en de industrieel Th. Momm.²³ In de gebouwen van de school vonden geregeld plechtigheden plaats waarbij de top van de Duitse kolonie present gaf.²⁴ Hoogtepunt in haar bestaan was het bezoek van de gemalin van de Duitse keizer tijdens de wereldtentoonstelling van 1910 te Brussel.²⁵

Hoewel actief op sociaal en cultureel vlak, verwierf de Duitse kolonie te Brussel nooit de uitstraling en de grandeur van de kolonie in Antwerpen. Wellicht had dit te maken met de meer prominente rol die de Duitsers er op economisch gebied speelden. Binnen de Antwerpse zakenwereld, maar vooral in en rond de haven, hadden de Duitsers enkele sleutelposities in handen. Aan het begin van de 20ste eeuw bestond een derde van de Antwerpse Kamer van Koophandel uit Duitsers of personen van Duitse herkomst (Stengers, 1993, 113). Volgens Petri lag de oorzaak echter besloten in het karakter van de Belgische hoofdstad zelf. Het cultuurleven in dit "Klein-Parijs" was er volledig op Franse leest geschoeid en niet bevorderlijk voor de ontwikkeling van een eigen, sterk *Deutschtum* (Petri, 1933, 367).

2.2. Het sekwester na WOI en de Commissie van het Oorlogsarchief

Reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog was het voor de Belgische regering in ballingschap duidelijk geworden dat na een geallieerde overwinning België gezuiverd zou worden van vijandige (voornamelijk Duitse) elementen. Na de oorlog werden controlemaatregelen genomen tegen vreemdelingen, maar ook tegen Belgen door optie en zelfs genaturaliseerden. Bovendien werden de Duitse inwoners gedwongen België te verlaten door massaal verblijfsvergunningen in te trekken. Mensen die na jarenlang verblijf in België volledig geassimileerd waren, vonden de maatregelen onrechtvaardig en probeerden hen zonder succes teniet te doen. Het sluitstuk van de zuiveringsoperatie was de nieuwe wet van 1919 op de nationaliteitswetgeving die een denationaliseringsgolf tot stand bracht (Vrints, 2002, 35-36).

²³ Privé-archief van deze figuren en bedrijfsarchief van hun ondernemingen bleef in het sekwesterfonds bewaard.

²⁴ In het archief van de directeur Karl Lohmeyer, bewaard in het sekwesterfonds, bevinden zich heel wat (kladversies van) toespraken die hij bij enkele gelegenheden hield.

²⁵ ARA, *Sekwesterdossiers*, Deutscher Schulverein, diverse stukken.

Ook economisch werd de Duitse gemeenschap door de Belgische Staat ontmanteld. Kort voor de wapenstilstand, op 10 november 1918, werd een besluitwet afgekondigd waarbij de goederen van onderdanen van landen die tegen België hadden gestreden onder sekwestering werden geplaatst in afwachting van een definitieve regeling.²⁶ Het opzet van deze wet bestond er in het vijandelijk bezit in kaart te brengen en bewarende maatregelen te treffen. De goederen die onder sekwestering werden gesteld, zag men als een economische slag om de arm die later, bij de naoorlogse vredesbesprekingen, van pas zou kunnen komen (Raquez, 1919, 25-26). Korte tijd later kende artikel 297b van het Verdrag van Versailles alle goederen die onder dwangbeheer waren gesteld aan de geallieerde landen toe als een soort voorschot op de oorlogsvergoedingen die hen toekwamen. Op 17 november 1921 werd in uitvoering van dit artikel door het Belgisch parlement een wet aangenomen op de sekwestering en de vereffening van de goederen van vijandige onderhorigen.²⁷ De criteria van deze wet waren een stuk strenger dan de besluitwet van 1918. Iedereen die in zijn leven ooit de Duitse nationaliteit had bezeten, werd beschouwd als een Duits staatsburger wiens goederen onder sekwestering konden worden geplaatst en verkocht. Een genaturaliseerde of statenloze Duitser diende maar te bewijzen dat hij geen Duitser meer was. De houding tijdens de oorlog was daarbij van cruciaal belang.

De uitvoering van deze wetgeving leidde onder andere tot de inbeslagname van bedrijfsarchieven van Duitse ondernemers en bedrijven of Belgische bedrijven onder Duitse controle en de vorming van dossiers bij het parket en het Bestuur der Domeinen.²⁸ Onder sekwestering plaatsende gebeurde volgens de besluitwet van 10 november 1918 immers in verschillende stadia. Aangifte van vijandelijke goederen diende te gebeuren bij de Procureur des Konings van het arrondissement waarin de natuurlijke personen gevestigd waren of waar de goederen zich bevonden. Wanneer men verzuimde aangifte te doen van vijandelijke goederen, liep men in principe het risico op een celstraf. Soms wachtte de overheid de aangifte niet altijd af, maar werden de politie-

²⁶. *Belgisch Staatsblad*, 12-13 november 1918.

²⁷. *Belgisch Staatsblad*, 23 november 1921. Gewijzigd bij de wetten van 30 maart 1923 en 16 juli 1926.

²⁸. De dossiers gevormd door het parket te Brussel bleven niet bewaard. Voor Antwerpen daarentegen beschikken we over ruim 3000 dossiers samengesteld op het parket bij de rechtbank van eerste aanleg en de dossiers gevormd door het Bestuur der Registratie en Domeinen. Ze worden bewaard op het Rijksarchief te Beveren. Sekwesterdossiers bleven ook bewaard bij het parket te Dendermonde, Ieper, Oudenaarde en Veurne (Velle, 1995, 301-302). De dossiers gevormd door het centraal Bestuur der Registratie en Domeinen bevinden zich nog bij het Ministerie van Financiën.

diensten belast met het doorzoeken van panden, zoals meubelbewaarplaatsen, naar Duitse goederen.²⁹ In een tweede fase werd door de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg een sekwester aangesteld op verzoek van de procureur, handelend van rechtswege of ten gevolge van de aangifte die hij in ontvangst genomen had. Deze sekwesters waren doorgaans notarissen en advocaten. Hun taak bestond erin de gesekwesteerde goederen te bewaren en de belangen van de gesekwesteerden te 'vrijwaren'.

Wanneer het een onderneming betrof, dan kon de sekwester, zoals voorzien in artikel 13 van de besluitwet, de toelating bekomen deze verder te zetten. Dit had in de ogen van de wetgever een aantal voordelen: een waardevermindering van de koopwaar of bederf van bepaalde goederen werd op die manier vermeden, Belgische personeelsleden konden iets langer aan de slag blijven en de producten die opnieuw in circulatie kwamen, hielpen mee aan de economische wederopbouw van het land (*Ibid.*, 57). Schulden aan of lopende contracten met Belgen konden eveneens nagekomen worden. Maar de sekwester kon geen ondernemer zijn. Zo was het hem bijvoorbeeld niet toegestaan de voorraden van een bedrijf opnieuw aan te vullen of grondstoffen te kopen, teneinde niet blijvend te concurreren met Belgische ondernemingen. Dit leidde vroeg of laat echter tot een stagnatie in het bedrijf of een depreciatie van haar waarde zodat toch reeds tot gehele of gedeeltelijke liquidaties werd overgegaan. Een Koninklijk Besluit van 18 april 1919 verschaftte hiervoor het wettelijk kader.³⁰ Later, met de wet van 17 november 1921 kreeg het Bestuur der Domeinen, ressorterend onder het Ministerie van Financiën, de opdracht de opbrengst van het beheer en de vereffening van vijandelijke goederen in te vorderen ten voordele van de Staat, maar oefende ze geen enkele bevoegdheid uit ten overstaan van de individuele sekwester. De liquidaties die voordien waren gebeurd, werden door de wet van 1921 bekrachtigd, zelfs wanneer het sekwester intussen was opgegeven.

Vanzelfsprekend diende de sekwester over het archief van het bedrijf in kwestie te kunnen beschikken om zijn taken te vervullen. Crediteuren- en debiteurenboeken, facturen, verkoopboeken, enz... waren bijvoorbeeld nodig om allerhande schulden te vorderen of betalingen (ook verzekeringspremies, huurgelden, rekeningen van openbare diensten, enz...) na te komen. Vaak had een sekwester genoeg aan het archief van de laatste 10 jaar om naar behoren te kunnen werken en werden de oudste stukken in het bedrijfsarchief vernietigd. Maar de sekwester beheerde niet alleen het bedrijfsarchief, hij

²⁹ Rijksarchief Beveren, *Sekwesterdossiers eerste reeks*, nr. 3030.

³⁰ *Belgisch Staatsblad*, 22-23 april 1919.

zorgde ook voor het ontstaan van nieuw archief onder de vorm van dossiers en boekhoudkundige documenten. Samen met het oud bedrijfsarchief en vaak ook het persoonlijk archief van de gesekwestreerden kon dit al vlug tot een aanzienlijke papiermassa uitgroeien. In een omzendbrief van 21 november 1922 schrijft Procureur des Konings M. Wée daarover:

"A différents reprises m'a été posée la question de savoir ce que les séquestres devaient faire des archives commerciales et des papiers personnels des séquestrés, [...] je comprends le désir des séquestres de se débarrasser d'objets encombrants. J'espère pouvoir prochainement désigner un endroit où ces objets pourront être déposés en vue de leur conservation ou de leur destruction".

Vermits het in de lijn der verwachtingen lag dat een groot deel van de documenten teloor zou gaan, werd van wetenschappelijke zijde reeds vroeg actie ondernomen. Vooral de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis toonde zich bezorgd, niet alleen voor het veilig stellen van de archieven die verband hielden met de sekwesters, maar voor de oorlogsarchieven in het algemeen. Als gevolg hiervan werd bij Koninklijk Besluit van 15 november 1919 de Commissie van het Oorlogsarchief opgericht en belast met het verzamelen en inventariseren van de documenten betreffende de oorlog en de bezetting (Coppejans-Desmedt, 1984, 64). Dit orgaan was autonoom, maar handelde van meet af aan in nauwe samenwerking met het Rijksarchief. Binnen haar collectie archieven groeiden de sekwestearchieven uit tot de meest aanzienlijke, althans naar omvang (Cuvelier, 1930, 373). In oktober 1926 bereikte de Commissie van het Oorlogsarchief een overeenkomst met het Ministerie van Financiën dat alle sekwestearchieven in een lokaal in de Ruisbroekstraat in Brussel gedeponneerd mochten worden (Sabbe, 1934, 19). Enkel die papieren die niet langer naar goederen en schulden konden leiden of die niet meer nodig waren voor de dagelijkse leiding van het bedrijf konden de sekwesters aan de Commissie overmaken.

Voorheen waren echter reeds belangrijke stortingen door individuele sekwesters, op instigatie van de Commissie, gebeurd. Zozeer zelfs dat reeds in 1925 werd uitgekeken naar een aparte bewaarplaats voor deze archieven en afgezien werd van hun algehele centralisatie. Toen de Commissie in 1928 werd opgedoekt, werd de collectie oorlogsarchieven aan die van het Algemeen Rijksarchief toegevoegd (Coppejans-Desmedt, 1984, 65). Uit jaarverslagen van het Rijksarchief blijkt dat eind jaren 1920 een behoorlijk deel van de sekwestearchieven geklasseerd was en min of meer ontsloten. Overdrachten van sekwesters gingen echter door tot diep in de jaren 1930. De meeste van deze archieven werden niet meer geklasseerd. Meer dan waar-

schijnlijk grepen toen ook selecties plaats in de collectie. Bovendien werden bepaalde archieven teruggegeven in het kader van het Belgisch-Duits akkoord van 13 juli 1929 dat in de restitutie van bepaalde goederen voorzag. Het is daarenboven niet ondenkbaar dat tijdens de Tweede Wereldoorlog de *Archivschutz* bepaalde stukken uit het sekwesterfonds vernietigde of in beslag nam. Ingevolge de talrijke verhuizingen die de collectie na de Tweede Wereldoorlog noodgedwongen moest ondergaan, raakten de bestanden, ook de reeds geïventariseerde, in het sekwesterfonds danig dooreen met alle identificatieproblemen van dien. Raadpleging van deze bestanden was uiteindelijk, op het archief van de commanditaire vennootschap Walter Barth & Cie na, niet meer mogelijk.

Sinds 1999 loopt op het Algemeen Rijksarchief het project "Exploratie van de bedrijfsarchieven in het Algemeen Rijksarchief als basis voor de studie van de internationalisering van de Belgische financiële sector in de periode 1870-1918". In het kader van dit project worden de sekwesterarchieven (opnieuw) ontsloten en voor onderzoek opengesteld.³¹ Voorrang wordt gegeven aan archieven van financiële archiefvormers, maar finaal zullen alle bestanden in het sekwesterfonds (minimaal) ontsloten worden.

3. BESCHRIJVING VAN HET SEKWESTERFONDS EN ONDERZOEKSMOGELIJKHEDEN³²

3.1. Welke archiefbestanden en archiefbestanddelen?

Momenteel bestaat het sekwesterfonds uit ongeveer 1800 meter archief waarbinnen tot dusver ongeveer 150 archiefvormers werden geïdentificeerd. Tot op zekere hoogte weerspiegelen de archiefbestanden in het sekwesterfonds de structuur van de Brusselse arbeidsmarkt in de periode 1870-1914. Brussel werd in die periode namelijk gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan industriële activiteiten en een geweldige ontplooiing van de dienstverlenende sector. Concentraties van Duitse ondernemers in bepaalde sectoren, zoals in de haven van Antwerpen het geval was, kwamen in Brussel, met uitzondering misschien van het bankwezen en de handel in bont en huiden, bijna niet voor.

³¹ Inventarissen worden gepubliceerd in een reeks 'Fonds van sekwesterarchieven'. Inleidingen op deze toegangen zijn te raadplegen via <http://arch.arch.be>.

³² Van alle firma's die in deze paragraaf vermeld worden bleef archief in het sekwesterfonds bewaard.

Het sekwesterfonds bestaat dan ook uit een bont conglomeraat van ondernemers van diverse pluimage, industriëlen, handelaars en vertegenwoordigers of filiaalhouders van Duitse firma's, die verspreid waren over de sterk gedi-versifieerde Brusselse arbeidsmarkt. Een groot aantal sectoren is bijgevolg in het fonds vertegenwoordigd.

Gezien het mondaine en prestigieuze leven in de hoofdstad en het feit dat Brussel reeds lang een centrum van de nijverheid van luxeartikelen was, tref-fen we in het sekwesterfonds verscheidene firma's aan die actief waren in de handel of de fabricage van bont, kant, linten, zijde, handschoenen, hoeden, schoenen, enz... De bontnijverheid kwam in Brussel pas goed tot ontwikke-ling met de komst (rond 1885) van enkele Duitse (vaak joodse) ondernemers en arbeiders.³³ Enkele archieven van Duitse ondernemers in de bonthandel, zoals Bernard Mayer, Otto Schulz en Emmanuel Kollmar, bleven dan ook bewaard. Zij waren gevestigd in de oude binnenstad en maakten deel uit van de Kamer van Koophandel te Brussel. Een succesvolle schoenenfabriek onder leiding van een Duitser, Frank & Cie, was gevestigd te Vorst.

De inplanting van de administratieve en financiële organen van het land te Brussel en het gunstige persklimaat stimuleerden de vestiging van druk-kerijen zoals Rein & Cie, boekhandelaars zoals Georg Stilke, papierfa-brikanten (J. Wierschem) of handelaars in bureauartikelen, zoals het bekende Soennecken.

Gezien de grote concentratie van de hoofdstedelijke bevolking, zijn archieven voorhanden betreffende producenten van of handelaars in levensmiddelen, zoals het grootwarenhuis Tietz. Verder treft men archief van enkele restau-rantuitbaters, zoals Wilhelm Lindner, in het fonds aan.

Dankzij de industriële en technologische ontwikkelingen van het moment die we kennen als de Tweede Industriële Revolutie beschikken we over archie-ven van vertegenwoordigers of filialen van verschillende grote Duitse bedrij-ven, zelfstandige ingenieurs en tekenaars, brevettenbureaus en firma's die actief waren in de expansieve elektriciteitssector, de metaalconstructie, de machinebouw en het transport. Enkele namen in dit verband zijn: Siemens-Schuckert en Siemens-Halske, Theys en Richter die Maffei vertegenwoor-digden, Peter's Union, caoutchoucfabriek, en machinebouwers zoals Gebrü-

³³. In de *Annuaire du Commerce et de l'industrie* uit 1908 valt het groot aantal 'Duitse' namen onder de groothandelaars in bont onmiddellijk op: Breslauer, Faulhaber, Friedberg, Goldstein, Furst, Mayer, Muller, Mummet, Norden, Pelz, Pfeiffer, Schonerberg, Schulz, enz...

der Seck, Julius Blancke, Atlas-Werke Poehler & Cie en Alfred Schütte. Signaleren we ook nog de (persoons)archieven van enkele ingenieurs zoals Oscar Brünler en Robert Dürr.

Sinds de Frans-Duitse oorlog van 1870 was Brussel een centrum van de internationale kapitaalmarkt geworden, waar geld en zakenlui uit de omliggende landen elkaar troffen. Opvallend aanwezig in het sekwestersfonds zijn dan ook de archieven van onder sekwesters geplaatste banken, waarvan de bekendste ongetwijfeld de Deutsche Bank is, wisselagenten zoals Goldschmidt & Cie en verzekeringsmaatschappijen zoals Allianz, Magdeburger en Gladbacher Feuerversicherungsgesellschaft, Germania, Albingia, Atlas en Victoria.

Ten slotte maken enkele 'buitenbeentjes' de rijkdom van het archieffonds alleen maar groter: rentenier(-ondernemer) baron Charles Spruner von Mertz, de oorlogskrant *La Belgique*, advocaat Fritz Norden of pianohandelaar Riesenburger die Ibach in België vertegenwoordigde.

Uit dit overzicht mag reeds blijken dat de archieven van al deze archiefvormers inhoudelijk grote verschillen zullen vertonen. De sector waartoe een bedrijf behoort is immers bepalend voor het soort documenten of archiefbestanddelen dat men kan verwachten. Maar ook de ondernemingsvorm is dat. In het sekwestersfonds komen zowel rechtspersonen, voornamelijk vennootschappen onder firma, als natuurlijke personen voor. Van de eerste zal men in de archieven te verwachten series terugvinden die juridisch waren opgelegd, terwijl het in het tweede geval om soms zeer hybride archiefbestanden zal gaan.

Volledig bewaarde bedrijfsarchieven of reeksen archiefbescheiden zijn in het sekwestersfonds veeleer uitzondering dan regel. We wezen reeds op mogelijke selecties door de sekwesters in het hun toevertrouwde bedrijfsarchief. Deze selectie bracht soms ook een oververtegenwoordiging van bepaalde bronnenreeksen in de archiefbestanden met zich mee. Vaak is de boekhouding tot in detail bewaard maar ontbreken stukken betreffende het personeel, het algemeen beheer of de productie. De kwantiteit van de archiefbestanden staat dan ook niet altijd in verhouding tot de kwaliteit. Vaak is het historisch rendement per strekkende meter aan de lage kant. Van de transportfirma Prinzing bijvoorbeeld bleef ongeveer 20 meter archief bewaard dat uitsluitend uit boekhoudkundige registers bestaat. Voor de Société Commerciale Belgo-Allemande du Congo daarentegen beschikken we slechts over 3 meter archief

maar betreft het wel een bijna volledig bedrijfsarchief. Sommige archiefbestanden bestaan dan weer uit slechts enkele stukken.

Deze selecties door de sekwesters of de onvolledige overdrachten aan de Commissie van het Oorlogsarchief zorgden er ook voor dat uit de beginperiode van de meeste ondernemingen niet veel of geen documenten bewaard bleven. *Grosso modo* bestrijken de archiefbescheiden in de meeste bestanden de periode 1890-1918. Uitzonderingen zijn meestal bedrijven waarvan het archief van hun eventuele rechtsvoorgangers nog bewaard bleef of archiefvormers waarvan het archief voor een groot deel uit privé-stukken bestaat. Het archief gevormd door de sekwester loopt meestal door tot in de jaren 1920, voor sommigen zelfs tot in de jaren 1930. Dit archief neemt meestal de vorm aan van dossiers maar het komt vaak voor dat een sekwester de bestaande boekhouding of reeks kopieboeken verder aanvulde.

Naast bedrijfsarchief en archief van de sekwester komen in de archiefbestanden vaak privé-bescheiden voor. Vooral voor zelfstandigen of ondernemingen waar geen wettelijke bepalingen aan het archief waren opgelegd, bleef veel privé-archief bewaard. Dit komt in de eerste plaats doordat bij dit type ondernemingen de scheiding tussen huishouden en bedrijf, tussen privé- en bedrijfsarchief smal kan zijn. In kopieboeken van uitgegane brieven bijvoorbeeld lopen handels- en privé-correspondentie soms dooreen. Ten tweede heeft ook de wijze waarop de sekwester tewerk ging voor de aanwezigheid van privé-archief gezorgd. Bij de inbeslagname van goederen en archief werd immers geen voorafgaande selectie gemaakt. Kasten, bureauladen, aktetassen, enz... in het sekwesterfonds zijn daarvan de stille getuigen.

3.2. Mogelijkheden voor onderzoek

Het soms disparate bronnenmateriaal in de bestanden maakt het soms moeilijk om zich vanuit de bedrijfsarchieven aan een bedrijfsgeschiedenis *pur sang* te wagen. Voor de grotere ondernemingen stelt zich dit probleem niet zo scherp, zij lieten immers meer sporen na in anderearchieven. Zo werd reeds de geschiedenis verhaald van het Belgisch filiaal van Siemens-Schuckert te Brussel en de privé-bank Balsler & Cie. Ook voor andere bestanden in het sekwesterfonds is een studie waarbij de onderneming op zich het onderwerp vormt mogelijk. Bovendien gaat het hier om bedrijven die op het moment van hun sekwestratie nog economisch gezond waren. De overdracht van hun

archieven aan het Algemeen Rijksarchief valt wel te vergelijken met wat gebeurt bij faillissementen van rechtspersonen, maar het ging nog altijd om niet-gefaillieerde ondernemingen, die historisch misschien interessanter zijn. Studie van deze ondernemingen kan het micro-economische materiaal leveren dat nodig is om tot meer algemene economische gegevens, analyses en conclusies te komen en eventuele leemten in het historisch onderzoek op te vullen. Het bestandenoverzicht (*cf. supra*) geeft aan voor welke sectoren dit eventueel kan gebeuren. Denken we bijvoorbeeld aan de archieven van verschillende verzekeringsmaatschappijen die zich in het fonds bevinden. Zij kunnen een deel van de bouwstenen leveren voor de geschiedenis van het verzekeringswezen in België. Of misschien kan de geschiedenis van deze bedrijven op zich enkele unieke ontwikkelingen blootleggen die niet noodzakelijk beantwoordden aan de *mainstream* van ontwikkelingen in hun sector. Een ander voorbeeld zijn de archieven van enkele groothandelaars in bont en huiden, een handel die in Brussel, zoals eerder vermeld, aan het einde van de 19de eeuw voor een groot stuk in handen was van Duitse ondernemers. Onderzoek kan nagaan in welke mate deze ondernemingen en ondernemers gezichtsbepalend of sturend zijn geweest voor de ontwikkeling van hun bedrijfstak of economie. Aan de hand van deze bedrijfsarchieven kan bovendien ondernemersgedrag binnen dezelfde branche vergeleken worden.

Deze vorm van bedrijfsgeschiedenis is in dit geval niet gericht op moderne, levende bedrijven en veronderstelt geen afhankelijkheidsrelatie van de onderzoeker tot een opdrachtgever of nog betrokken personen. Een ondernemer bepaalde ook niet wat er in het archief overbleef en evenmin zal op zijn verzoek tot het schrijven van een bedrijfsgeschiedenis worden overgegaan. In zekere zin kan de onderzoeker dus vrijuit zijn gang gaan in de archieven, behalve dan misschien waar het privacygevoelige gegevens zou betreffen. Nadeel is dan weer dat hij niet langer over getuigen beschikt. De onderzoeker kan soms wel over geprivilegieerde informatie beschikken indien de sekwesters zijn dossiers samen met de bedrijfsarchieven aan het Algemeen Rijksarchief overmaakte. De waarde van deze dossiers is velerlei. Enerzijds verschaffen ze inzicht in de manier waarop de individuele sekwesters tewerk gingen en de problemen waarmee deze geconfronteerd werden (bijvoorbeeld huurgeschillen, discussies betreffende de nationaliteit van een gesekwestreerde, goederen van Belgische echtgenotes en kinderen, enz...). Anderzijds bevatten ze vaak gegevens ter aanvulling van een bedrijfs- of ondernemersbiografie die moeilijk in andere archieven kunnen gevonden worden. Veel gesekwestreerden maakten aan hun sekwesters immers hun levensverhaal over waarbij ze probeerden duidelijk te maken hoezeer ze in de Belgische maat-

schappij geïntegreerd waren geweest, zich tijdens de oorlog correct hadden gedragen en hoe onrechtvaardig ze nu door de Belgische Staat werden behandeld. Mits een gezonde dosis historische kritiek leveren deze dossiers dan ook interessante gegevens op. Tevens bevatten ze vaak bedrijfseconomische informatie, soms onder de vorm van briefwisseling met vroegere werknemers, c.q. boekhouders.

Hoewel een bedrijfsgeschiedenis, het verhaal van een individuele onderneming, op basis van het overgeleverde bronnenmateriaal voor veel bedrijven niet altijd mogelijk blijkt, betekent dit niet dat hun bedrijfsarchieven geen data kunnen verschaffen voor verschillende vragen vanuit de economische of sociale geschiedenis. Er zijn in de verzameling sekwesterarchieven genoeg voorbeelden te noemen van bescheiden met een meer algemene draagwijdte in een brede waaier van economische sectoren.

Bedrijfsarchieven zijn immers niet alleen van belang als bron voor kennis van de ontwikkeling binnen een bedrijf, maar hebben vaak ook een ruimere, indirecte betekenis. Vier voorbeelden uit het sekwesterfonds kunnen dit verduidelijken. In de eerste plaats de dossiers in het archief van de Deutsche Bank die allerhande inlichtingen verstrekken over het doen en laten van een cliënt die krediet wenste te bekomen. Deze informatie behoort strikt genomen niet tot het bankbedrijf. Een tweede voorbeeld zijn de archiefbescheiden die we kunnen aantreffen in archieven van verzekeringsmaatschappijen. Vooral in het archief van Allianz bleven series verzekeringsdossiers bewaard, die kunnen dienen als secundair bronnenmateriaal bij het schrijven van deze of gene bedrijfsgeschiedenis of materiaal kunnen aandragen voor een sectorale studie. Deze dossiers werden aangelegd voor de belangrijkste klanten van Allianz waaronder grootwarenhuizen, constructieateliers, drukkerijen, schoenfabrieken en bedrijven actief in de Vervierse wolnijverheid, in de haven van Antwerpen, in de Borinage en de Luikse regio en in de Gentse textielnijverheid. De dossiers bevatten vooral informatie over de architectuur, ligging en waarde van de bedrijfsgebouwen, maar ook briefwisseling met de verzekeringnemers en inspectieverslagen die het mogelijk maken de ligging van het bedrijf voor de onderzoeker te visualiseren. Voor tal van kleinere ondernemingen en particulieren bleven enkel de verzekeringspolissen en bijvoegsels bij de polissen bewaard (Carrein, 2001, 16). Deze documenten kunnen een schat aan informatie bevatten voor de regionale en sectorale geschiedenis, bedrijfs- en techniekgeschiedenis, industriële archeologie, enz... Een hoogst actueel nut van deze bronnen is misschien dat aan de hand ervan potentieel bodemvervuilende, historische industriële activiteiten kunnen

opgespoord worden en vaak in detail kan worden aangeduid waar voormalige olietanks, gasinstallaties, afvalputten, opslagplaatsen, enz... zich bevonden.

Een derde serie archiefbescheiden zijn de dossiers die zich in het archief van de advocaat Norden bevinden. Meer precies betreft het hier dossiers inzake faillissementen of handelsgeschillen waarbij meestal kleine en middelgrote ondernemingen betrokken waren. Vaak hebben ze een archiefvormer uit het sekwesterfonds als onderwerp.

Als laatste voorbeeld kan een serie archiefbescheiden dienen die te vergelijken valt met de informatie die vandaag verstrekt wordt door zogenaamde *information brokers*. Verschillende ondernemers uit het sekwesterfonds deden namelijk een beroep op internationale informatiekantoren om de kredietwaardigheid en de betrouwbaarheid van hun toekomstige handelspartners te toetsen of over bestaande handelspartners te waken. Dergelijke informatie werd via een formulier bij een bureau aangevraagd, waarna de verstrekte gegevens, soms zeer persoonlijk, in een map of kopieboek werden gebundeld. Ook hier liggen weer diverse pistes voor historisch onderzoek open. Vooral kleinhandelaars en andere zelfstandigen komen in deze series uitgebreid aan bod. We treffen ze bijvoorbeeld aan in het archief van Rosendahl & Cie voor de kantnijverheid, Barth & Cie voor de financiële dienstverleningssector, Frank & Cie voor de schoennijverheid, Schulz en Mummet voor de handel in bont en huiden, Schütte voor de machinebouw, enz...

Tot slot kan, op het niveau van het sekwesterfonds als geheel, een geïntegreerde aanpak van bestanden en bescheiden relevant zijn voor thema's uit de meer algemene geschiedenis. We schuiven een drietal mogelijkheden naar voor. Iedere keuze hierin is natuurlijk selectief en geconditioneerd door de staat van ontsluiting van het fonds.

Zoals uit de reconstructie van de ontstaanscontext mocht blijken, behoorden heel wat van de archiefvormers uit het sekwesterfonds tot de top van de Duitse kolonie te Brussel. In hunarchieven vindt men onder de vorm van brochures, jaarverslagen, foto's, enz... sporen terug van het verenigingsleven dat een belangrijke rol speelde in de ontwikkeling en de identiteit van die kolonie. Ook een deel van het archief van gewezen directeur Lohmeyer van de Deutsche Schule, parel aan de kroon van de Duitse kolonie, bevindt zich in het sekwesterfonds. Hierin schuilt zeker een aanzet tot verder onderzoek. Bovendien vergroot de positie die deze ondernemers en particulieren in het maatschappelijk leven innamen de betekenis van het fonds als cultuurhistori-

sche bron en kunnen aspecten als levensstijl, consumptie, sociaal en cultureel kapitaal, enz... bestudeerd worden. Dat deze ondernemers economisch niet zo zwaar wogen, maakt hen daarom historisch niet minder interessant. Vermits het immigranten betrof, kan ook de vraag gesteld worden naar de rol van mogelijke netwerken, economische of andere determinanten van hun migratie en de vormen van interactie tussen deze immigranten en de ontvangende samenleving.

Ook voor de geschiedschrijving over de Eerste Wereldoorlog kunnen de sekwesterarchieven bronnen aanreiken. Denken we maar aan het economische aspect van de bezetting, wat tot hiertoe weinig aandacht kreeg van historici. Van *quasi* alle archiefvormers in het fonds bleef archief uit de oorlogsperiode bewaard. Natuurlijk is de invalshoek enigszins beperkt vermits het hier handelt om Brusselse bedrijven, geleid door Duitse onderdanen van wie het wedervaren tijdens de oorlog niet altijd representatief was voor de doorsnee Belgische ondernemer. Velen onder hen zagen tijdens de oorlog immers de kans zich te verrijken door handel te drijven met het Duitse leger van wie ze ook bepaalde handelsvoorrechten bekwamen. In verschillende bestanden van het fonds bevinden zich tevens bronnen die over diverse facetten van het dagelijks leven te Brussel tijdens de Duitse bezetting handelen. Men vindt ze onder verschillende vormen terug: handelsvertegenwoordigers die met hun echtgenote te Brussel correspondeerden, ondernemers of filiaalhouders die aan hun familie in Duitsland schreven, correspondentie tussen een soldaat aan het front en zijn familieleden in Brussel en in een enkel geval een dagboek dat het eerste jaar van de oorlog beschrijft (Carrein & Vancoppenolle, 2002, 47-53).³⁴

Een derde en laatste thema ligt op het terrein van wat we gemeenzaam als de Tweede Industriële Revolutie omschrijven. Die kwam er vooral dankzij het gebruik van nieuwe energiebronnen en de vooruitgang in de fysica en de chemie. In de eerste helft van de twintigste eeuw bereikte deze evolutie een voorlopig hoogtepunt. Precies deze periode vormt het zwaartepunt van het sekwesterfonds en nogal wat archiefvormers, zowel bedrijven als zelfstandigen, waren werkzaam in sectoren die in het centrum van de toenmalige stormachtige ontwikkelingen stonden. De archieven van Gebrüder Seck, Julius Blancke & Cie en Siemens-Halske bijvoorbeeld bevatten heel wat plannen en schetsen die van nut kunnen zijn voor de techniekgeschiedenis. De archieven van uitvinders-ondernemers Robert Dürr (tevens schatbewaar-

³⁴. Het betreft het dagboek, hoofdzakelijk in het Engels, van Constance Ellis, vrouw van Otto Gräffe, vennoot in de suikerraffinaderij Emile et Frédéric Gräffe & Cie.

der van de *Association Belge des Inventeurs*) en Oscar Brünler, laten wellicht een microbenadering van deze boeiende periode toe.

4. BESLUIT

De overdracht van de sekwesterafarchieven aan het Algemeen Rijksarchief was in meerdere opzichten uniek. Allereerst in de manier waarop de archieven op het Algemeen Rijksarchief zijn terechtgekomen. Hun overdracht kaderde in de eerste plaats binnen de sekwesterproblematiek na de Eerste Wereldoorlog. Later zorgde de Commissie van het Oorlogsarchief voor de acquisitie van de archieven van de sekwesters. In beide gevallen kwam de betrokken ondernemer volledig buitenspel te staan. Vaak leidde dit ertoe dat hij de inbeslagname van zeer persoonlijke papieren en bezittingen niet kon verhinderen. Bijzonder is ook de samenstelling van het fonds: een conglomeraat van diverse types niet-gefaillieerde Duitse ondernemers, vennootschappen, particulieren, enz... die in een groot aantal sectoren van de Belgische hoofdstad werkzaam waren en vaak een prominente plaats in hun maatschappij (c.q. de Duitse kolonie) bekleedden. Velen onder hen behoorden hoegenaamd niet tot de *big business* van hun tijd. De bedrijfsgeschiedenis heeft echter nogal de neiging zich op het grootbedrijf te concentreren. Maar middelmatigheid of kleinschaligheid van een onderneming sluit niet uit dat de economische impact ervan erg groot kan geweest zijn. Ook weinig winstgevende (micro)bedrijven, soms met een korte levensduur, hebben een sociale en economische betekenis gehad. De overlevingskans van hun archieven is echter bijzonder klein. Tot slot mag ook de periode die het zwaartepunt van de collectie vormt (1895-1918) uniek genoemd worden binnen de huidige collectie bedrijfsarchieven.

In dit artikel toonden we aan dat deze karakteristieken ervoor zorgen dat de sekwesterafarchieven de mogelijkheden bieden om vanuit diverse invalshoeken aan vernieuwend onderzoek te doen. Bovendien mag het fonds een illustratie zijn van hoe bedrijfsarchieven kunnen aangewend worden, niet alleen voor het maken van een bedrijfsgeschiedenis, maar ook in welke mate ze voor andere disciplines en vragen vanuit historische zijde bruikbaar zijn.

AFKORTINGEN

ARA Algemeen Rijksarchief Brussel

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Algemeen Rijksarchief Brussel

Ministerie van Justitie. Vreemdelingenpolitie. Individuele dossiers, 255035 en 536087.

Ministerie van Justitie. Vreemdelingenpolitie. Algemene dossiers, 311.

Sekwesterdossiers, Deutscher Schulverein. (in inventarisatie).

Archiefbestand Oscar Brünler, 'Führer durch Brüssel' (in inventarisatie).

Stadsarchief Brussel

Fonds Fauconnier, Map 75 (Société étrangères).

Schillerverein zur Unterstützung hilfsbedürftiger Deutschen in Brüssel. Bericht über das Vereinsjahr 1910, Brussel, 1911.

Schillerverein zur Unterstützung hilfsbedürftiger Deutschen in Brüssel. Bericht über das 52. Vereinsjahr 1913, Brussel, 1913.

Deutscher Schulverein in Brüssel, Bericht über das XIX. Vereins- und Schuljahr 1910-1911, Brussel, 1911.

Deutscher Schulverein in Brüssel, Bericht über das XXIV. Vereins- und Schuljahr 1915-1916, Brussel, 1916.

Deutscher Turnverein von 1873 Brüssel. Satzungen, Brussel, 1908.

Satzungen des Deutschen Clubs in Brüssel gegründet am 19. März 1904, Brussel, 1904.

Recensement général de la population du 31 décembre 1890, Brussel, 1893, Deel I.

Recensement général de la population du 31 décembre 1910, Brussel, 1912-1913, Deel III.

Rijksarchief Beveren

Sekwesterdossiers eerste reeks, nr. 3030.

Literatuur

- BITSCH (M.T.), *La Belgique entre la France et l'Allemagne 1905-1914*, Parijs, 1994.
- CAESTECKER (F.), *Alien policy in Belgium, 1840-1940. The Creation of Guest Workers, Refugees and Illegal Aliens*, Oxford, 2000.
- CARREIN (K.), *Fonds van sekwesteraarchieven VII. Inventaris van het archief van Allianz-Versicherungs-Aktien-Gesellschaft in Berlin, Agentschappen te Brussel*, Brussel, 2001.
- CARREIN (K.) & VANCOPPENOLLE (C.), "Het fonds van sekwesteraarchieven in het Algemeen Rijksarchief" in: P.A. TALLIER en R. BOIJEN (eds.), *België en de Eerste Wereldoorlog. Bronnen – Stand van het onderzoek*, Brussel, 2002, pp. 39-53.
- CHLEPNER (B.S.), "L'étranger dans l'histoire économique de la Belgique", *Revue d'histoire économique et sociale*, 1931, no. 11, pp. 659-734.
- COPPEJANS-DESMEDT (H.), "De sekwesteraarchieven met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog: historiek en algemeen overzicht", *Bibliotheek- en Archiefgids*, LX, 1984, pp. 63-73.
- CUVELIER (J.), *Archives de l'état en Belgique de 1919 à 1930*, Gent, 1930.
- DE BOCK (P.A.), *Le sucre filé: souvenirs 1900-1913*, Parijs, 1976.
- DE SCHAEPDRIJVER (S.), "Vreemdelingen in Vilette: de buitenlandse aanwezigheid in het negentiende-eeuwse Brussel" in: H. SOLY & A. THIJS (eds.), *Minderheden in Westeuropese steden (16de-20ste eeuw) – Minorities in Western European Cities (sixteenth-twentieth centuries)*, Brussel-Rome, 1995, pp. 115-134.
- DEVOS (G.), "Inwijking en integratie van Duitse kooplieden te Antwerpen in de 19de eeuw" in: H. SOLY & A. THIJS (eds.), *Minderheden in Westeuropese steden (16de-20ste eeuw) – Minorities in Western European Cities (sixteenth-twentieth centuries)*, Brussel-Rome, 1995, pp. 135-156.
- INTEGER, *Belgique et Allemagne. Pensées de l'heure*, Brussel, 1913.
- MACNEIL (H.), "The Context is all: Describing a Fonds and its parts in Accordance with the Rules for Archival Description" in: T. EASTWOOD (ed.), *The Archival Fonds: from Theory to Practice. Le fonds d'archives: de la théorie à la pratique*, Ottawa, 1992, pp. 195-225.
- PETRI (F.), "Belgien- Provinz Brabant" in: C. PETERSEN & O. SCHEEL (eds.), *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschums*, I, Breslau, 1933, pp. 366-368.
- RAHLENBECK (G.), *Der Praktische Rechtsbeistand für Deutsche in Belgien nebst einer Einleitung über das Deutschtum in Belgien und den Einfluss der deutschen Einwanderung auf Belgiens nationale Entwicklung*, Brussel-Antwerpen, s.d.
- RAQUEZ (L.), HOUTART (A.) & DE WEE (M.), *La loi belge sur les Séquestres*, Brussel, 1919.
- SABBE (E.), *Les archives économiques*, Brussel, 1934.
- SAERENS (L.), *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000.
- SARTORIUS (F.), "Activités politiques, économiques et sociales des Allemands à Bruxelles. Première approche", *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, V, 1974, nos. 1-2, pp. 167-180.
- SARTORIUS (F.), "Importance, composition et évolution du mouvement migratoire des artisans et ouvriers allemands vers Bruxelles dans les années 1840. L'exemple de 1847", *Cahiers de Clío*, 1982, no. 7, pp. 85-99.
- SARTORIUS (F.), "De Duitsers in België" in: A. MORELLI (ed.), *Geschiedenis van het eigen volk. De vreemdeling in België van de prehistorie tot nu*, Leuven, 1993, pp. 175-195.

- STENGERS (J.), "De immigratie van 1830 tot 1914: cijfermateriaal" in: A. MORELLI (ed.), *Geschiedenis van het eigen volk. De vreemdeling in België van de prehistorie tot nu*, Leuven, 1993, pp. 103-114.
- STESSEL (M.) (ed.), *Bruxelles, 150 ans d'immigration: dossier pédagogique*, Brussel, 1992, Cahier 7.
- VELLE (K.), *Het openbaar ministerie in België (1796-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefvorming*, Brussel, 1995.
- VRINTS (A.), "De Klippen des Nationalismus. De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse kolonie in Antwerpen", *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, 2002, no. 10, pp. 7-41.
- WILLEQUET (J.), *Documents pour servir à l'histoire de la presse belge (1887-1914)*, Leuven-Parijs, 1961.
- ZAHN (F.), "L'expansion des Allemands à l'étranger", *Revue économique internationale*, I, 1906, pp. 72-91.

**Les archives des séquestres après la Première Guerre mondiale:
considérations sur la formation, la gestion et le potentiel d'une collection
unique d' archives d'entreprises**

KRISTOF CARREIN

RÉSUMÉ

Depuis plus d'un demi-siècle, les archives des séquestres ont été déposées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles. Malgré leur intérêt pour les chercheurs, notamment pour faire l'histoire des entreprises et malgré les efforts consentis par E. Sabbe et H. Copejans-Desmedt pour faire connaître ce fonds au public, ces archives sont tombées progressivement dans l'oubli. L'article se propose de montrer comment, à partir de tels documents, étudier une part de l'histoire des entreprises et comment, au travers ces sources de différentes natures, éclairer certains aspects de la vie économique d'autrefois. L'intention de l'article est également d'élargir la perspective en soulignant l'intérêt de telles archives pour d'autres disciplines.

L'intérêt de ce fonds pour l'historien se perçoit déjà par le seul rappel de sa constitution et de sa gestion. La création du fonds coïncide avec l'arrivée à Bruxelles dès la seconde moitié du XIXe siècle de commerçants, gérants de filiales, entrepreneurs d'origine allemande. Ils s'y fixent soit à la demande de l'entreprise-mère de leur pays soit y fondent leur propre affaire en raison des possibilités d'expansion que leur offre la capitale de la Belgique. Comme les secteurs de leurs activités sont très diversifiés il est difficile d'identifier les principaux. Toutefois les banques, les assurances, le secteur de la fourrure, les industries qui sont étroitement liées à la seconde révolution industrielle sont clairement repérables. Nombre de ces entrepreneurs jouent un rôle déterminant dans le développement de la colonie allemande à Bruxelles, notamment par le financement d'associations sociales et culturelles au sein desquelles ils occupent souvent une fonction dirigeante. Au cours de la Première Guerre mondiale, la colonie connaît sa dernière période de croissance. Au lendemain du conflit, les biens des ressortissants allemands sont placés sous séquestre. Et par l'application de la législation sur les séquestres les archives d'entreprises allemandes sont saisies. Grâce aux efforts de la Commission des archives de la guerre, une grande partie des archives des séques-

tres, constituées des archives des entreprises séquestrées et des archives privées de dirigeants, est transférée aux Archives générales du Royaume.

Dans ce fonds on trouve les archives d'environ 150 entreprises (identifiées) et/ou d'entrepreneurs qui couvrent une longueur estimée à 1800 mètres courants. Pour l'historien ce fonds est riche, notamment il permet de mieux connaître l'histoire du petit commerce et des entreprises qui ne sont pas en faillite. Même si, auparavant, certaines archives d'entreprises ont été conservées de manière fragmentaire, d'importantes séries d'archives telles que les dossiers d'assurances, de séquestre, d'informations constituent des documents de premier choix pour faire l'histoire des entreprises. Enfin, une approche menée avec l'aide d'autres disciplines permettra de mieux appréhender la vie économique de la colonie allemande à Bruxelles au cours de la Première Guerre mondiale ainsi que certains aspects de la seconde révolution industrielle.

The sequestered archives after World War I: considerations on the origin, the management and the use for (business) historical research of a unique collection of business archives

KRISTOF CARREIN

SUMMARY

For over half a century, the sequestered archives at the General State Archives were left untouched. Despite their promising prospects for historical (business) research and the efforts of E. Sabbe and H. Coppejans-Desmedt to make them known to the public, these archives passed into oblivion. This article examines the possibilities these archives and several of their records hold for business historical research and to what extent they may be useful for other historical research.

The content and the structure of the collection, and to some extent its historical relevance, emerges from the study of its provenance, which is connected with the arrival of German salesmen, merchants, entrepreneurs, ... in Brussels during the second half of the nineteenth century. They settled in Brussels by order of a German parent company or they established their own businesses and seized the opportunities the city had to offer. Their sectorial composition was very varied, although a lot of Germans were working in the banking and insurance branches, the fur trade and some industries related to the Second Industrial Revolution. Many of these business people played an active part in the organisation and the social life of the German expatriates in Brussels. During the First World War the German colony flourished for the last time. After the armistice a law was passed to sequester the goods of people who had fought against Belgium. The law led to a seizure of business records. Thanks to the Commission for War Archives, the sequestered archives composed of business and private archives of German firms and entrepreneurs, were transferred to the General State Archives.

Presently the collection contains the archives of approximately 150 German businesses and entrepreneurs, adding up to 1800 metres. Heuristic research has revealed the possibilities for business history that the sequestered archives have to offer, especially for small firms and non-bankrupt businesses. In some cases business archives have survived, however fragmentarily. Nevertheless series may occur, such as information, sequestrator or insurance files, providing data exceeding the limited scope of a company history. An integrated approach of these archives may broaden our knowledge of economic life during the First World War, of the German colony in Brussels and of various aspects of the Second Industrial Revolution.